

Prof. dr hab. Maria Jolanta Olszewska
Uniwersytet Warszawski
Instytut Literatury Polskiej

Ocena dorobku naukowego, dydaktycznego i organizacyjnego dr hab. Hanny Ratusznej, prof. UMK w postępowaniu kwalifikacyjnym o nadanie tytułu naukowego profesora

Starannie udokumentowany dorobek naukowy, organizacyjny i dydaktyczny dowodzi, że dr hab. Hanna Ratuszna, profesor UMK, należy obecnie do liczących się literaturoznawców, podejmujących zagadnienia związane z literaturą i sztuką przełomu wieków XIX i XX.

Działalność naukowa

Od początku swych studiów magisterskich, odbytych w latach 1989-1994, Hanna Ratuszna związana jest z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu. Studia na kierunku Filologia Polska ukończyła w roku 1994, czego efektem była praca magisterska, poświęcona twórczości Edwarda Stachury, napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Wojciecha Gutowskiego. Jednocześnie studiowała w Instytucie Filozofii UMK. Tu obroniła pracę magisterską poświęconą fenomenowi śmierci w filozofii Artura Schopenhauera, Zygmunta Freuda i Maxa Schelera. W ten sposób jej wiedza filologiczna zyskała mocny, filozoficzny fundament, co niewątpliwie ma wpływ na kształt i jakość podejmowanych przez nią prac badawczych. Od roku 1996 swój los Hanna Ratuszna związała z Zakładem Literatury Młodej Polski i Dwudziestolecia Międzywojennego UMK. W roku 2001 uzyskała tytuł doktora nauk humanistycznych w dziedzinie literaturoznawstwo na podstawie obronionej dysertacji pt. *Młodopolska świadomość śmierci w twórczości Stanisława Przybyszewskiego* napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Wojciecha Gutowskiego (zrecenzowana przez prof. dr hab. Jacka Kolbuszewskiego i prof. dr hab. Mieczysława Jankowiaka). W roku 2010 uzyskała tytuł dra habilitowanego na podstawie rozprawy *Błysk obrazu – z zagadnień krótkich form narracyjnych w literaturze Młodej Polski*. Praca została wysoko oceniona przez recenzentów tej miary co prof. dr hab. Marta Popiel, dr hab. Paweł Próchniak, prof. dr hab. Bogdan Mazan i prof. dr hab. Andrzej Z. Makowiecki.

Tematyką związaną z literaturą młodopolską (i okolicami) badaczka zajmuje się zatem systematycznie od ponad dwudziestu lat. Do habilitacji Hanna Ratuszna przygotowała 2 książki autorskie. Z ważniejszych jej dokonań należy wymienić redakcję i współredakcję 5 tomów: *Z problematyki krótkich form narracyjnych. Nowela młodopolska* (2006), *Przez dwa stulecia. In memoriam Artur Hutnikiewicz*, współred. Janusz Kryszak (2006), *Krótkie formy dramatyczne* (2007), *Religie i wierzenia w literaturze polskiego modernizmu* (2009), *Młodopolska synteza sztuk*, współred. Radosław Sioma (2010), oraz zainicjowanie ważnej serii wydawniczej „Z problematyki literatury i sztuki Młodej Polski”. Opublikowała 35 artykułów, w tym jeden w języku rosyjskim (w Grodnie). Przygotowała 7 recenzji. Wzięła udział w 28 konferencjach, w tym 1 międzynarodowej oraz sama zorganizowała lub współorganizowała 3 naukowe konferencje ogólnopolskie.

Po habilitacji nastąpił wzrost aktywności naukowej i znaczny przyrost tekstów naukowych napisanych przez Hannę Ratuszną. Przygotowała i opublikowała 3 książki autorskie. Zredagowała lub współredagowała 5 książek: *Religie i wierzenia polskiego modernizmu* (2009), *Młodopolska synteza sztuk* (2010), *Życie i twórczość Gabrieli Zapolskiej*, współred. Adam Jarosz (2013), *Stanisław Przybyszewski – „Ja jestem maską mego ducha” – dwa odczyty o śmierci* (2014), *Świat idei i lektur – Karol Irzykowski* (2016) (dwie zostały opublikowane w wersji polsko-niemieckiej w wydawnictwie Verlag w Stuttgardzie). Współredagowała 12 numerów czasopisma „Litteraria Copernicana”. Opublikowała 44 artykuły, w tym 4 w języku niemieckim i jeden po ukraińsku. Wzięła udział w 31 konferencjach naukowych (ogólnopolskich, międzynarodowych) i 6 zagranicznych: w Odessie, dwa razy w Wilnie, dwa razy w Tyrnovie Wielkim i Kijowie, na których wygłosiła referaty związane z interesującą ją tematyką modernizmu polskiego i europejskiego. Sama też zorganizowała 6 konferencji ogólnopolskich, w których uczestniczyło grono liczących się badaczy z polskich uczelni (m. in. UJ, UW, UwB, UMA, UKW, UG, KUL). Pokłosem tych konferencji są tomy artykułów pod jej redakcją.

Artykuły napisane przez Hannę Ratuszną przede wszystkim zostały poświęcone wybranym aspektom literatury przełomu wieków XIX i XX. Zostały opublikowane w tomach zbiorowych lub ważnych czasopismach naukowych. Są rezultatem systematycznie, wnikliwie i rzetelnie prowadzonych badań nad literaturą modernistyczną. Autorka skupiła swą uwagę na analizie interesujących ją motywów i wątków w wybranych utworach Gabrieli Zapolskiej, Stanisława Przybyszewskiego, Stefana Żeromskiego, Tadeusza Micińskiego, Bolesława Leśmiana, Kazimierza Przerwy Tetmajera, Marii Komornickiej, Kazimiery Zawistowskiej, Maryli Wolskiej, Marii Czerkawskiej, Bronisławy Ostrowskiej czy Zuzanny Ginczanki. Jej

zainteresowania badawcze skupiają się także na dziele twórczym Wacława Berenta, Stefana Grabińskiego, Stanisława Miłaszewskiego, Zbigniewa Herberta, jak również twórców obcych Ottokara Březiny, Gerarda de Nerval, Julesa Laforgue'a, Charlesa Baudelaire'a, Rainera Marii Rilkego, Konstandinosa Kawafisa, Odilona Redona, Gabriela von Maxa, Giorgia Charico, Erica Satie, Gustava Mahlera. Badaczkę w szczególności interesuje zagadnienie syntezy i korespondencji sztuk obecne w tych tekstach. Należy także docenić podjęcie przez nią zagadnienia wątków orientalnych w literaturze młodopolskiej i omówienie wpływów literatury i sztuki japońskiej na twórczość polskich modernistów. Wkład Hanny Ratusznej w badania nad orientalizmem w sztuce przełomu wieków XIX i XX w, czego świadectwem jest np. artykuł *Inspiracje japońskie w literaturze i sztuce Młodej Polski: próba refleksji kulturowej*, [w:] *Orient i literatura: między tradycją a nowoczesnością*, pod red. Adama Bednarczyka, Magdaleny Kubarek, Macieja Szatkowskiego, jest godny uwagi i docenienia. Już wtedy pojawił się ważny w jej badaniach problem wyboru postaw, które charakteryzowały pokolenie „późno urodzonych”. Dorowadziło ją to wprost do rozważań na temat dekadentyzmu, melancholii i jej kulturotwórczego wymiaru i znaczenia. Badaczka dostrzega sytuację, którą trafnie określa za Haroldem Bloomem jako „lęk przed wpływem”. To spostrzeżenie okazuje się w jej badaniach niezwykle inspirujące i otwiera ciekawe perspektywy badawcze.

Poszczególne studia zostały przez autorkę złożone w trzy, odrębne tomy. Pierwszy to *„Trwam, jestem, czuje cudnej zgody sprzeczność” – o twórczości Marii Czerkawskiej* (Toruń 2014), poświęcony zapomnianej dziś poetce „bieszczadzkiej” z Biezmiechowej. Kompozycja książki ma charakter spójnej, przemyślanej monografii. Składa się ona z dwóch części opartych na układzie chronologicznym, co autorce monografii pozwoliło pokazać ewolucję twórczości Czerkawskiej, wyodrębnić okresy w jej twórczości a także wskazać na obszary jej zainteresowań artystycznych. Pierwsza część to *W kręgu modernizmu – źródła twórczości*, a druga część to: *Żywoty drzew i ludzi – twórczość powojenna*. Jak zauważyła badaczka, twórczość Czerkawskiej, autorki kilkunastu tomików poetyckich, zbiorów poezji dla dzieci, tomu prozy, jest obfita i jednocześnie bardzo zróżnicowana od strony tematyki, formy i poziomu wypowiedzi artystycznej. Siłą tej poezji jest syntetyczność obrazu. Czerkawska to poetka doceniająca walory słowa poetyckiego, potrafiąca wydobyć z niego bogactwo semantyki, tonów i dowartościować jego śpiewność. Jej twórczość opiera się na lirycznym zapisie doświadczeń. Pozostaje – jak udokumentowała to badaczka – osobna i pomimo pewnych podobieństw z poezją Leśmiana czy Ostrowskiej jednak oryginalna, autentyczna i niesztampowa.

Autorka monografii zwróciła uwagę, że istotnym, wyróżniającym się nurtem w tej poezji jest refleksja egzystencjalnej, ciekawa, bo snuta z perspektywy kobiecej. Takie tematy jak samotność, utrata bliskich, choroba, trauma wojenna stały się tematami przewodnimi w wierszach Czerkawskiej, co widoczne jest zwłaszcza w jej utworach z okresu I wojny światowej. Dlatego na szczególną uwagę w tej monografii zasługuje rozdział poświęcony wierszom wojennym poetki z Biezmiechowej, w których podjęła ona próbę wyrażenia niewyraźności zjawiska wojny totalnej. Dają się one usytuować w pobliżu poezji legionowej, choć trudno je z nią utożsamiać. Głos poetycki Czerkawskiej obok innych głosów poetyckich z tego czasu np. Bronisławy Ostrowskiej czy Kazimierzy Hłakowiczówny stanowi ważny wkład w literaturę wojenną, która okazuje się bardziej zróżnicowana niż z pozoru mogłoby się to wydawać. Autorka monografii doceniła rolę wspomnienia i pamięci w tej poezji mających ostatecznie wartość ocalającą. Również istotna okazała się obecna w tych wierszach paralela człowiek-natura. Należy docenić znakomicie przez Hannę Ratuszną omówione motywy drzew w tej poezji. Impresjonistyczna zmysłowość pierwszych wierszy z lat młodzieńczych przeradza się w reporterski namysł, dzięki czemu obraz poetycki ulega wyostreniu i zostaje wykadrowany. Poetka pomimo wszelkich złych doświadczeń i cierpień wbrew traumie historii wierzy jednak w ocalającą moc słowa poetyckiego.

W odczytaniu Hanny Ratusznej poezja Czerkawskiej sytuuje się między tradycją a nowatorstwem. Autorka monografii zwróciła uwagę na nierówny poziom tej twórczości, która nigdy nie zdobyła szczególnego rozgłosu i popularności. Jednocześnie potrafiła dostrzec jej osobność i wyjątkowość chociażby w postaci braku obrazu miast i miasteczka w lirycznych pejzażach bieszczadzkich z cerkwiami i małymi domkami pod błękitnym niebem, utrwalających piękno nieujarzmionej przyrody bieszczadzkiej: dzikiej, bujnej, zielonej, nieskażonej jeszcze przez cywilizację. Pejzaże te cechuje afirmacja życia, ukazanego przez poetkę w całym jego bogactwie i niezniszczalności. Witalizm i żywiołowość tej poezji okazuje się zatem cechą ją wyróżniającą. Bieszczady jawią się w tej poezji jako miejsce szczególne. Szkoda może, że autorka temu w swych analizach nie wykorzystwała metod wypracowanych przez geopoetykę Kennetha White'a, co pozwoliłoby jej dodatkowo pogłębić niektóre treści poezji Czerkawskiej opartej na „miłosnych” związkach z ziemią rodzinną.

Drugim ważnym kręgiem zainteresowań Czerkawskiej, docenionym przez Hannę Ratuszną, jest jej twórczość dla dzieci: niezwykle subtelna, wykorzystująca twórczo motywy ludowe, wyróżniająca się muzycznością, fantastyką i bogactwem obrazów. W odczytaniu Ratusznej Czerkawska pozostaje poetką natury: przestrzeni i zdarzeń, pogody, prostoty,

codzienności, wycucia rytmu natury. Oryginalność obrazowania poetyckiego – takie wnioski wyciąga autorka monografii po analizie tych tekstów - polega na niezwykłym bogactwie zdarzeń, zdolności ich ukazywania i wierności wypowiedzianym słowom. Całość monografii wyróżnia się dobrym warsztatem interpretacyjnym i subtelnością analiz tekstu poetyckiego.

Kolejnym ważnym osiągnięciem Hanny Ratusznej jest tom artykułów pt. *Okruchy melancholii. Przybyszewski i inni – o literaturze i sztuce Młodej Polski*, Toruń 2017. Składa się on z czterech części, z których każda obejmuje po trzy artykuły. Ta kompozycja jest zamierzona i planowa. Całość tomu spaja w jedno temat melancholii, której głównym źródłem jest refleksja filozoficzna Sorena Kierkegaarda pogłębiona przez inne teksty poświęcone tej tematyce, co buduje mocne zaplecze myślowe dla rozważań autorki, która – przypomnijmy – ma wykształcenie filozoficzne. Jest w pełni świadoma historycznej zmienności pojęcia melancholii, twórczo przetworzonego w literaturze modernistycznej. Modyfikacji uległ w jej obrębie cały szereg postaw i odczuć związanych z melancholią, które w nowym kontekście nabrały innego znaczenia. Obok postaci melancholików w tych artykułach pojawia się ważne zagadnienie *amor vaiui*, czyli przestrzeni nasyconej emocjami, naznaczonej i mającej określoną semantykę. W tym kontekście autorkę monografii interesuje symbolika lustra, motywy hamletyczne, erotyka. Wiele fragmentów zamieszczonych w tomie artykułów ma charakter odkrywczy, a całość niewątpliwie jest erudycyjna. Co ciekawe Hanna Ratuszna przy okazji analiz interesujących ją zagadnień związanych z melancholią z mroków niepamięci wydobyła zapomniane postacie twórców Młodej Polski, którzy współtworzyli ideologię literatury tej epoki. Takim odkryciem jest chociażby postać Ewy Łuskiny. Innym ważnym i ciekawym odkryciem jest wydobywanie na światło dzienne pozostających w rękopisie opowiadań Stanisławy Przybyszewskiej. Jak widać Hannę Ratuszną szczególnie interesują kwestie związane z preegzystencjalizmem, z naciskiem położonym na wątki epistemologiczne i antropologiczne, co stanowi ciekawą, dobrze osadzoną w dyskusji historycznoliterackiej i myśli filozoficzno-teologicznej próbę interpretacji zagadnień melancholii. Tak jak w poprzednim tomie prace Hanny Ratusznej charakteryzują się rzetelnością badawczą i niewątpliwą erudycją. Ten tom potwierdza, że mamy do czynienia z badaczką dojrzałą, o szerokich horyzontach, z dużą odpowiedzialnością traktującą swą pracę filologa i interpretatora.

Już w powyższym tomie w jednym z artykułów pojawiło się szczególnie interesujące badaczkę zagadnienie, czyli kwestia obecności wątków szekspirowskich w polskiej literaturze, począwszy od czasów staropolskich i romantyzmu, ze szczególnym uwzględnieniem literatury modernistycznej. Artykuły, poświęcone tematyce mitu hamletycznego i jego przemian od symbolu do znaku od tradycji do groteski, zostały zebrane w tomie *„Cień Hamleta”- tropy*

szekspirowskie w literaturze przełomu XIX i XX wieku. Ten tom Hanna Ratuszna wskazała jako swe najważniejsze osiągnięcie naukowe. Artykuły zebrane w tym tomie tworzą spójną całość, dlatego z powodzeniem można mówić o jego monograficznym charakterze. Składają się na niego: obszerny wstęp, sześć rozdziałów, omawiających poszczególne kwestie związane z przekształceniami mitu hamletycznego oraz zakończenie. Ratuszna ma pełną świadomość obecności długoletniej, wywodzącej się z XVII w., tradycji szekspirowskiej w Polsce, o czym świadczy bogata literatura przedmiotu, poświęcona temu zagadnieniu (zob. bibliografia). Biorąc na warsztat mit hamletyczny badaczka już w punkcie wyjścia swych badań stanęła w obliczu olbrzymiej literatury i spuścizny kulturowej. Musiała zmierzyć się z niezwykle obszernym stanem badań nad niezwykle obfitą, cieszącą się popularnością twórczością Szekspira i jej recepcją na przestrzeni kilku wieków w literaturze polskiej i obcej. Przez wieki można obserwować niesłabnące zainteresowanie osobą dramaturga, jego poglądami na teatr, obecnością treści filozoficznych, egzystencjalnych, religijnych w jego dramatach, kwestią kształtu estetycznego jego dzieł itd. Jego sztuki odsłaniały wszelkie ludzkie namiętności i pragnienia, kierowały ku temu, co nieskończone, niepoznawalne, niematerialne. Dyskusje toczone na temat kształtu i formatu dzieł Szekspira, a zwłaszcza postaci Hamleta, z udziałem wybitnych twórców obcych (niemieckich, rosyjskich, angielskich i francuskich) takich jak np. Iwan Turgieniew, Maurycy Maeterlinck, jak i polskich takich jak np. Mickiewicz, Słowacki, a następnie Wyspiański, Miciński, Brzozowski, Przesmycki (Miriam) odgrywają ogromną rolę w dyskusjach na temat modelu sztuki nowoczesnej sytuowanym w kontekście przemian światopoglądowych i filozoficznych.

Ogarnięcie całości i uporządkowanie różnych wątków myślowych okazało się sprawą niełatwą. Badaczka, po dokonanej prezentacji recepcji dzieł Szekspira w polskiej literaturze, teatrze i sztuce, swą uwagę skupiła przede wszystkim na literaturze przełomu XIX i XX w. Zwłaszcza tropienie wątków hamletycznych, okazało się pracą niezwykle efektywną i twórczą, ponieważ nikt do tej pory tak obszernie nie analizował tego zagadnienia. Ratuszna wskazała na różne sposoby podejścia do postaci Hamleta i hamletyzmu w literaturze. Za podstawowe pojęcie badaczka uznała fenomen „przedstawienia” rozumianego jako zdolność do kreowania rzeczywistości i możliwość tworzenia reprezentacji, niebędącej bezpośrednim odtwarzaniem świata, tylko jego odbiciem (odwrócone, zwielokrotnione, odsłaniające duchową materię, tajemnice powiązań ze sferą mitu czy snu). Przedstawienie – według jej ustaleń – jest jednym z najważniejszych zjawisk w twórczości Szekspira. W ten sposób następuje powiązanie podmiotu z przedmiotem, przedstawienia z wyobraźnią rodzącą wyobrażenia, złudzenia i fantazmaty. Przedstawienie w rozumieniu zaprezentowanym w tej pracy składa się z tego, co

realne (relacje międzyludzkie, zmysłowy odbiór świata) i tego, co oniryczne. Jednocześnie autorka ma pełną świadomość, że w wybranych do analizy utworach interesujący ją motyw pokazany jest z wielu, nakładających się na siebie, często wykluczających się perspektyw, co łączy z kwestiami fundamentalnymi o charakterze egzystencjalnym, etycznym i religijnym, potraktowanymi w dodatku przez różnych twórców osobiście i subiektywnie. Ratuszna bada relacje między tekstami Szekspira i tekstem, w którym uobecnia się zapożyczenie. Interesują ją szczególne relacje międzytekstowe w tekście literackim, procesy wpływów i zapożyczeń oraz dialog intertekstualny (aluzje, kontynuacje, prequely, apokryfy, jak i parodie, stylizacje, parafrazy, trawestacje, cytaty, kryptocytaty, nawiązania). Dlatego przy lekturze tekstów inspirowanych sztukami Szekspira, począwszy już od XVII w. ważny okazuje się gest zapożyczenia, powtórzenia, recyklingu itp. Lektura i analiza tego typu tekstów nie jest więc łatwa. W tym kontekście sposób badaczka, mówiąc o wszelkich zapożyczeniach i wzajemnych wpływach, w ciekawy sposób wykorzystwała w swych analizach teorię „lęku przed wpływem” Harolda Blooma.

Ratuszna ustawiła omawiane przez siebie teksty w określonej perspektywie historyczno-literackiej. Wątek hamletyczny – jak udokumentowała to w swej pracy – ma dla literatury modernistycznej przełomowe znaczenie - staje się nośnikiem nowych znaczeń i estetyki. Jest świadectwem ciekawej i twórczej transpozycji tematycznej sztuk Szekspira i nowych poszukiwań filozoficznych i estetycznych, a zatem potwierdzeniem lektury dokonanej przez twórców modernistycznych w celu nowego przepisywania tradycji dla wyrażenia problemów współczesności. Autorka zwróciła uwagę, że początkowo wpływ Szekspira był interpretowany w interesującej ją literaturze głównie w perspektywie romantycznej, a więc w duchu wypowiedzi np. Johanna Wolfganga Goethego czy Mickiewicza i dopiero Fryderyk Nietzsche był tym – jak zauważa badaczka - który odszedł od tradycyjnego interpretowania tego wątku, zwracając uwagę na zjawisko tragiczności postrzeganej w perspektywie mitu i logosu. To z kolei skłoniło twórców do postawienia pytania o formułę tragedii Szekspira odczytywanej teraz w nowym kontekście i ze względu na inne cele. Ratuszna stawia tezę, że interesujące okazuje się nie tylko nowe rozpoznanie wątków szekspirowskich w literaturze tego okresu, ale również, co podkreśla we wstępie, ich znaczenie kulturowe i filozoficzne oraz style nawiązań i sposoby przekształceń tych wątków w obrębie poszczególnych tekstów literackich. Tak o tym pisze: „Analiza obecnych w literaturze Młodej Polski tropów szekspirowskich, w szczególności wątku hamletycznego, wiąże się nie tylko z koniecznością rekonstrukcji historii recepcji twórczości Szekspira, lecz również z systematyzacją odniesień, ich charakterystyką, kwalifikacją (style nawiązań, sposoby prezentacji). W refleksji o interesującym jako przedmiot